

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства
щодо законодавчого забезпечення порядку та особливостей
застосування жестової мови в суспільному житті в окремих державах-
членах Європейського Союзу,
у Великій Британії та США*

***Анотація.** Викладено результати аналізу нормативно-правового регулювання статусу, порядку та меж застосування, розвитку й інших особливостей унормування жестової мови в різних сферах суспільного життя в ЄС та його окремих державах-членах (Австрії, Іспанії, Латвії, Польщі, Португалії, Словенії, Угорщині, Фінляндії, Франції, Чехії), а також у Великій Британії та США.*

***Ключові слова:** вади слуху, жестова мова, людина з інвалідністю, людина з вадами слуху, сурдопереклад, сурдоперекладач.*

Вступ. Мова жестів (жестова мова) – це візуальний засіб, який використовується у спільноті глухих (рухи рук і тіла в поєднанні з мімікою), що дозволяє людям із будь-яким слухом здійснювати обмін інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо). Жестова мова як основний засіб спілкування для багатьох глухих є їхньою рідною мовою, яка забезпечує унікальну форму вираження і полегшує спілкування всередині їхньої спільноти. Використовуючи мову жестів, глухі люди можуть повноцінно виражати себе, ділитися своїм досвідом і брати участь у змістовних бесідах, таким чином ця мова сприяє їх почуттю приналежності та ідентичності у своїй культурній спільноті.

Статистика свідчить, що в Україні проживає приблизно 2 млн людей із вадами слуху різного ступеня. Майже 400000 українців у світі спілкуються жестовою мовою, сприймаючи її як рідну та єдину¹.

Відповідно до офіційних даних на обліку Всеукраїнської громадської організації осіб з інвалідністю «Українське товариство глухих» станом на березень 2022 року перебувало більше 44 тисяч осіб із вадами слуху², а за інформацією Міністерства соціальної політики України, внаслідок повномасштабного російського вторгнення в Україні більш як за два роки людей з інвалідністю побільшало на 10 %³. Можна припустити, що й кількість осіб, які отримали інвалідність у зв'язку з повною або частковою втратою слуху, збільшилася*.

Зазначена категорія осіб потребує особливої уваги і захисту від держави, насамперед у питаннях належного доступу до всіх сфер суспільного життя. Варто констатувати, що аналіз національного законодавства засвідчує

¹ Цифрові рішення для людей з порушенням слуху. URL: <https://se.org.ua/cifrovi-rishennya/#:~:text=>

² Люди з вадами слуху потребують особливої уваги і захисту в період воєнної агресії. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/lyudi-z-vadami-sluhu-potrebuyut-osoblivoyi-uvagi-i-zahistu-v-period-voyennoyi-agresiyi#:~:text=

* Офіційні дані про кількість людей з інвалідністю, пов'язаною з вадами слуху, у тому числі тих, які отримали таку інвалідність внаслідок військової агресії росії, станом на 2025 рік у публічних джерелах інформації відсутні.

³ Танасишин у штаб-квартирі ООН: В Україні понад 3 млн людей з інвалідністю – це люди з величезним потенціалом, навичками, ідеями, силою. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23795.html>

відсутність в Україні належної регламентації правового статусу української жестової мови, що не відповідає сучасним міжнародним практикам і не забезпечує умови для участі людей із порушенням слуху чи мовлення в суспільному житті держави. Так, закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (стаття 23)⁴, «Про освіту» (частина перша статті 7),⁵ «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (стаття 4)⁶ мають здебільшого декларативний характер і не встановлюють необхідних механізмів забезпечення прав зазначеної категорії осіб.

На нашу думку, у контексті зазначеного актуальним постає питання удосконалення національного законодавства у згаданій сфері з урахуванням досвіду іноземних держав.

Принагідно зауважимо, що до Верховної Ради України внесено проект Закону України «Про українську жестову мову» (реєстр. № 2340 від 29.10.2019)⁷, який 11 лютого 2025 року включено до порядку денного тринадцятої сесії Верховної Ради України IX скликання.

Основна частина. Для *Європейського Союзу* (далі – ЄС) досягнення критеріїв безбар'єрності та доступності в контексті реалізації основних прав для людей з інвалідністю, зокрема пов'язаною з вадами слуху, протягом тривалого часу є актуальним питанням. Попри те, що мовна політика держав-членів ЄС є виключною їх компетенцією⁸, Європейська Комісія (далі – ЄК) заохочує визнання національних жестових мов і підтримує їх поширення, керуючись у своїй діяльності насамперед положеннями таких правових актів: Хартії Європейського Союзу про основоположні права⁹, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин¹⁰, Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи про права національних меншин 2001 року¹¹, Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи про захист жестових мов у державах-членах Ради Європи 2003 року¹², Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи про захист і розвиток жестових мов в Європі 2018 року¹³, Резолюції

⁴ Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

⁵ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

⁶ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

⁷ Про українську жестову мову : Проект Закону України від 29.10.2019 р. № 2340. Картка законопроекту. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/550>

⁸ Договір про заснування Європейської Спільноти : Консолідована версія станом на 1 січня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

⁹ Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>

¹⁰ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин : Вчинено у Страсбурзі 5 листопада 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text

¹¹ Recommendation 1492. 23.01.2001 Rights of national minorities. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16861&lang=en>

¹² Recommendation 1598 (2003) Protection of sign languages in the member states of the Council of Europe. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17093&lang=en>

¹³ Recommendation 2143 (2018) Protecting and promoting sign languages in Europe. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=25212&lang=en>

Європейського Парламенту про захист і розвиток жестових мов в Європі¹⁴, Резолюції Європейського Парламенту про жестові мови та професійних сурдоперекладачів 2016 року¹⁵, Брюсельської декларації про жестові мови в Європейському Союзі¹⁶.

У зазначених актах надано офіційний статус національним жестовим мовам глухих і визнано їх частиною культурного багатства Європи, зокрема частиною європейського лінгвістичного та культурного спадку, повноцінним і природним засобом спілкування для людей із порушеннями слуху. Також зазначено, що кожна жстова мова Європи має власну культурну ідентичність.

Так, у рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи про захист жестових мов у державах-членах Ради Європи 2003 року жстова мова визначається як мова, що виражає зміст понять засобами рухів рук і тіла, виразів обличчя. Наголошено, що жестові мови здійснюють такі само функції, як і словесні мови, а саме: комунікативну, ідентифікаційну, експресивну, гносеологічну (пізнавальну), мислетворчу, естетичну, культурологічну тощо.

Комітету Міністрів Ради Європи рекомендовано закликати держави-члени:



Відповідно до вимог Директиви 2010/64/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 жовтня 2010 року про право на усний та письмовий переклад у

¹⁴ Resolution 2247 23.11.2018 Protecting and promoting sign languages in Europe. URL: <https://pace.coe.int/en/files/25211>

¹⁵ European Parliament resolution of 23 November 2016 on sign languages and professional sign language interpreters. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0442_EN.html

¹⁶ Brussels Declaration on behalf of one million European deaf people. 2010.11.20. URL: <https://gyurkandras.hu/en/brussels-declaration-on-behalf-of-one-million-european-deaf-people/>

кримінальному провадженні¹⁷ встановлено загальні мінімальні правила для держав-членів ЄС щодо права «без затримки» на усний та письмовий переклад у кримінальному провадженні, а також у провадженні щодо виконання європейського ордеру на арешт для осіб, які є учасниками такого провадження, але, зокрема не говорять (мають певні вади слуху).

Директива (ЄС) 2016/2102 Європейського Парламенту та Ради від 26 жовтня 2016 року про доступність вебсайтів та мобільних додатків органів державного сектору¹⁸ зобов'язує держави-члени ЄС забезпечити доступність вебсайтів і мобільних додатків органів державного сектору, особливо для людей з обмеженими можливостями. Імплементативне рішення (ЄС) 2018/1523, прийняте ЄК, встановлює зразок заяви про доступність¹⁹.

Про необхідність доступу до аудіовізуальних послуг, зокрема людей з вадами слуху, зазначено в Директиві (ЄС) 2018/1808 Європейського Парламенту та Ради від 14 листопада 2018 року про внесення змін до Директиви 2010/13/ЄС щодо узгодження певних положень, встановлених законами, нормативними або адміністративними актами в державах-членах щодо надання аудіовізуальних медіа послуг (Директива про аудіовізуальні медіа-послуги, AVMS) з огляду на мінливі реалії ринку²⁰. Зокрема, встановлено, що держави-члени ЄС повинні «без зайвої затримки» забезпечити доступність медіапослуг за допомогою пропорційних заходів, що надаються провайдерами в їх юрисдикціях.

У цьому контексті важливо зазначити, що на рівні ЄС фінансуються проекти з розвитку жестових мов (наприклад, Spread the Sign, Deaf history, Deaf Port). Зокрема, за фінансової підтримки ЄК діє проєкт JUSTISIGNS²¹, метою якого є визначення компетенцій сурдоперекладачів у сфері юриспруденції, забезпечення їх навчання і підвищення кваліфікації, залучення до певних процедур (судових, адміністративних тощо). Започаткування зазначеного проєкту обумовлено відсутністю або обмеженим статусом мов жестів, що перешкоджає доступу глухих до інформації на всіх етапах, зокрема під час судового процесу.

Фінансово підтримується визнання жестових мов і через некомерційну неурядову організацію – Європейський союз глухих (далі – EUD). На офіційному вебсайті EUD 23 вересня 2024 року²² оприлюднено позиційний

¹⁷ DIRECTIVE 2010/64/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 20 October 2010 on the right to interpretation and translation in criminal proceedings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO-EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0064>

¹⁸ DIRECTIVE (EU) 2016/2102 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 26 October 2016 on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016L2102&from=EN>

¹⁹ Commission Implementing Decision (EU) 2018/1523 of 11 October 2018 establishing a model accessibility statement in accordance with Directive (EU) 2016/2102 of the European Parliament and of the Council on the accessibility of the websites and mobile applications of public sector bodies. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018D1523>

²⁰ Directive (EU) 2018/1808 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) in view of changing market realities. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1808/oj/eng>

²¹ Sign language interpreting in legal settings. URL: <https://knowledge-centre-translation-interpretation.ec.europa.eu/en/legal-interpretation/sign-language-interpreting-legal-settings>

²² About us. URL: <https://www.eud.eu/eud/about-us/>

документ під назвою «Національні жестові мови як офіційні мови ЄС»²³, в якому сформульовано заклик до визнання 29 національних жестових мов держав-членів ЄС як офіційних мов ЄС, поряд із поточними 24 розмовними офіційними мовами.

Загалом у 27 державах-членах ЄС наразі використовується 30 жестових мов²⁴: по одній для кожної держави-члена, за винятком Люксембурга, Бельгії, Естонії, Фінляндії та Іспанії, де вживаються додаткові мови жестів, як правило, національних меншин.

Крім виконання зобов'язань, установлених правовими актами ЄС, кожна держава-член має власне законодавство щодо регулювання питань правового статусу, меж використання та розвитку національних жестових мов.

У таких державах-членах ЄС, як Австрія²⁵, Португалія²⁶, Словенія²⁷, Фінляндія²⁸, статус національних жестових мов визначено на рівні конституцій (Таблиця 1):

Таблиця 1

<i>Держава-член ЄС</i>	<i>Положення Конституції</i>
<p>Австрія</p> 	Австрійська жестова мова визнається незалежною (самостійною) мовою (стаття 8 Федерального конституційного закону)
<p>Португалія</p> 	Держава захищає та цінує португальську мову жестів як культурний прояв та інструмент доступу до освіти та рівних можливостей (стаття 74 Конституції Португальської Республіки)
<p>Словенія</p> 	Гарантується вільне використання та розвиток словенської мови жестів. У районах муніципалітетів, де також є офіційними мовами італійська та угорська, гарантується вільне використання італійської та угорської мов жестів (стаття 62а Конституції Республіки Словенія)
<p>Фінляндія</p> 	Права тих, хто використовує мову жестів, і тих, хто потребує усного та письмового перекладу через інвалідність, захищені законом (стаття 17 Конституції Фінляндії)

²³ The publication of our latest position paper titled «National Sign Languages as EU Official Languages». URL: <https://www.eud.eu/the-publication-of-our-latest-position-paper-titled-national-sign-languages-as-eu-official-languages/>

²⁴ Sign Languages - Raising awareness and inclusion at local and international level. URL: <https://knowledge-centre-translation-interpretation.ec.europa.eu/en/news/sign-languages-raising-awareness-and-inclusion-local-and-international-level>

²⁵ Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG) zuletzt geändert durch Bundesgesetz vom 25. Juli 2012, mit dem das B-VG geändert und das Zahlungsbilanzstabilisierungsgesetz geändert werden (ESM-Begleitnovelle) (BGBl. 65/2012) weder das Gesetz BGBl. 51/2012 (teilweise) noch BGBl. 65/2012 sind in Kraft, und deshalb hier noch nicht berücksichtigt. URL: <https://www.verfassungen.at/indexheute.htm>

²⁶ CONSTITUIÇÃO DA REPÚBLICA PORTUGUESA. URL: <https://www.parlamento.pt/arquivodocumentacao/documents/crpviirevisao.pdf>

²⁷ Ustava Republike Slovenije (URS). Sprejeto: 23.12.1991. Objavljeno: 28.12.1991. Veljavno od: 23.12.1991. URL: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=USTA>

²⁸ Suomen perustuslaki 11.6.1999/731. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>

Зміст наведених конституційних положень щодо правового статусу та гарантій розвитку національних жестових мов у цих державах деталізовано законами: в Австрії – Федеральним Законом про рівність людей з обмеженими можливостями²⁹; у Португалії – Законом про визначення умов доступу та здійснення діяльності сурдоперекладачів³⁰; у Словенії – Законом про використання словенської жестової мови³¹; у Фінляндії – Законом про мову жестів³².

Словенія є першою державою, в якій положення про жестову мову було включено до Конституції³³. Спеціальний Закон про використання словенської жестової мови (стаття 2) визначає:



мова жестів є мовою спілкування глухих людей, або природним засобом спілкування глухих людей
мова жестів - це візуально-жестова система з певним розташуванням, положенням, орієнтацією та рухом рук і пальців, а також мімікою

Цим же Законом (стаття 10) визначається, що особа з вадами слуху має право використовувати мову жестів в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, адміністративних органах, а також в усіх інших життєвих ситуаціях. Така особа має право бути поінформованою в адаптованій для неї техніці шляхом реалізації права на сурдоперекладача. Реалізувати це право особа з вадами слуху може на власний розсуд у межах до 30 годин на рік, а особа зі статусом учня чи студента може скористатися більшим обсягом у зв'язку з додатковими потребами, пов'язаними з навчанням, але загалом не більше 100 годин на рік.

Мова жестів у **Фінляндії** визнана Конституцією в 1995 році, але Закон про мову жестів набув чинності лише у 2015 році. Законом встановлені зобов'язання для органів влади сприяти наданню користувачам жестової мови можливостей користуватися своєю рідною мовою та отримувати інформацію своєю рідною мовою.

В окремих державах-членах ЄС правовий статус національних жестових мов, як і в Україні, визначено на рівні закону. Зазвичай таке регулювання носить міжгалузевий характер і міститься у спеціальних законах щодо освіти,

²⁹ Bundesgesetz über die Gleichstellung von Menschen mit Behinderungen (Bundes-Behindertengleichstellungsgesetz – BGStG). URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20004228>

³⁰ Lei 89/99 de 5 de Julho 1999. Define as condições de acesso e exercício da actividade de intérprete de língua gestual. URL: <https://dre.tretas.org/dre/103850/lei-89-99-de-5-de-julho>

³¹ Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika (ZUSZJ). Sprejeto: 25.10.2002. Objavljeno: 14.11.2002. Veljavno od: 29. 11. 2002. URL: <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO1713>

³² Viittomakielilaki 359/2015. Annettu Helsingissä 10 päivänä huhtikuuta 2015. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150359>

³³ Slovenija postala prva država, ki je v ustavo vključila jezik gluhoslepih. URL: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/ustava-bo-dopolnjena-s-pravico-do-uporabe-in-razvoja-slovenskega-znakovnega-jezika.html>

соціального захисту осіб з інвалідністю, кримінального процесу, цивільного процесу тощо.

Так, у *Латвії* відповідно до Закону про державну мову (стаття 3)³⁴ визначено, що «держава забезпечує розвиток і використання латиської жестової мови для спілкування з глухими людьми». Законом про інвалідність (стаття 12)³⁵ передбачено право для людей з вадами слуху на отримання послуг сурдоперекладача за кошти державного бюджету для придбання освітніх програм, а також на отримання послуг сурдоперекладача для забезпечення спілкування з іншими фізичними та юридичними особами. Наприклад, із 2022 року обсяг послуг сурдоперекладача в освітньому процесі збільшено до 960 годин на рік. Для отримання послуг сурдоперекладача за обраною освітньою програмою особа подає необхідні документи до Латвійської спілки глухих³⁶. Процедурні питання забезпечення і надання послуг соціальної реабілітації особам з вадами слуху, а також забезпечення надання технічних засобів – сурдотехнікою, викладено у Порядку надання Товариством сліпих Латвії та Союзом глухих Латвії послуг соціальної реабілітації та технічних засобів – тифлотехніки та сурдотехніки³⁷.

Особам, які мають право на захист, та іншим учасникам кримінального провадження надано право під час вчинення процесуальних дій користуватися мовою, якою вони володіють, а також користуватися допомогою перекладача (стаття 11 Кримінального процесуального кодексу³⁸).

У *Польщі* законодавче забезпечення прав осіб з вадами слуху на доступність до всіх сфер життєдіяльності також має міжгалузевий характер. Окрім спеціального Закону про жестову мову³⁹, відповідно до якого люди з вадами слуху можуть оголосити польську жестову мову як обрану форму спілкування в певних випадках, діють інші закони, що містять відповідні норми.

Так, згідно із Законом про цифрову доступність вебсайтів і мобільних додатків державних установ⁴⁰ визначено обов'язок державних установ щодо забезпечення доступності їх вебсайтів у цифровому форматі (з 23 вересня 2020 року) і мобільних додатків (з 23 червня 2021 року). Законом також встановлено право для осіб з обмеженими можливостями на звернення до служби підтримки

³⁴ Valsts valodas likums. Pieņemts: 09.12.1999. Stājas spēkā: 01.09.2000. URL: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums>

³⁵ Invaliditātes likums. Pieņemts: 20.05.2010. Stājas spēkā: 01.01.2011. URL: <https://likumi.lv/ta/id/211494-invaliditates-likums>

³⁶ Surdotulku pakalpojumi izglītības procesā palielināti, taču tulku akūti trūkst. URL: <https://lvportals.lv/skaidrojumi/343230-surdotulku-pakalpojumi-izglitibas-procesa-palielinati-tacu-tulku-akuti-trukst-2022>

³⁷ Kārtība, kādā Latvijas Neredzīgo biedrība un Latvijas Nedzirdīgo savienība sniedz sociālās rehabilitācijas pakalpojumus un nodrošina tehniskos palīgīdzekļus – tiftelotekniku un surdotekniku. Ministru kabineta noteikumi Nr. 250. Rīgā 2021. gada 20. aprīlī. URL: <https://likumi.lv/ta/id/322623-kartiba-kada-latvijas-neredzigo-biedriba-un-latvijas-iedzirdigo-savieniba-sniedz-socialas-rehabilitacijas-pakalpojumu-un-nodrosina-tehniskos-paliglidzeklus--tiftelotekniku-un-surdotehniku>

³⁸ Kriminālprocesa likums. Pieņemts: 21.04.2005. Stājas spēkā: 01.10.2005. URL: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>

³⁹ Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się. Data ogłoszenia: 2011.10.03. Data wydania: 2011.08.19. Data wejścia w życie: 2012.04.01. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20112091243>

⁴⁰ Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych. Data ogłoszenia: 2019.05.08. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190000848>

сурдоперекладача (особисто або онлайн) як альтернативний спосіб такої доступності. Закон про забезпечення доступності для осіб з особливими потребами⁴¹ також стосується цифрової доступності, зокрема й для осіб з вадами слуху. Відповідно до Закону про систему освіти⁴² підручники в електронній формі повинні відповідати вимогам цифрової доступності й бути доступними для учнів з обмеженими можливостями.

Статус жестової мови в *Угорщині* визначений спеціальним Законом про угорську жестову мову та використання угорської жестової мови⁴³. Зазначений Закон було прийнято після ратифікації Угорщиною Конвенції про права людей з інвалідністю⁴⁴. Відповідно до Закону угорська жестова мова є незалежною, природною мовою, розробленою в Угорщині, яка складається з візуальних мовних знаків, із власною граматичною системою та правилами, і якою користуються люди з вадами слуху. Як вбачається, ця мова не походить від розмовної угорської мови, не базується на ній, а є повністю відокремленою від неї. Тому використання угорської жестової мови розглядається як визнання лінгвістичного статусу угорської жестової мови і надання можливості особам із вадами слуху користуватися нею, а також спеціальними системами зв'язку. Законом також визначено право осіб на отримання державних послуг сурдоперекладача.

Відповідно до положень Хартії основних прав і свобод, яка є частиною Конституції *Чехії*, люди з вадами слуху мають право отримувати інформацію рідною мовою, тобто чеською жестовою мовою. Право зазначених осіб на безкоштовний переклад встановлено Законом про системи зв'язку для людей⁴⁵. Переклад у соціальних службах регулюється Законом про соціальні послуги⁴⁶, в освітніх закладах – Законом про освіту⁴⁷, який конкретизовано в Постанові Міністерства освіти, молоді та спорту Чехії про навчання учнів з особливими освітніми потребами та обдарованих учнів⁴⁸, а також Законом про вищу освіту⁴⁹, відповідно до якого людям з вадами слуху забезпечуються всі доступні заходи для рівних можливостей навчання у закладі вищої освіти. Забезпечення права на

⁴¹ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami. Data ogłoszenia: 2019.09.05. Data wydania: 2019.07.19. Data wejścia w życie: 2019.09.20. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001696>

⁴² Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Data ogłoszenia: 1991.10.25. Data wydania: 1991.09.07. Data wejścia w życie: 1991.10.25. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19910950425>

⁴³ 2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900125.tv>

⁴⁴ Hadi Nikolett: A jelnyelvi nyelvi státus tartalma hazánkban a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról szóló 2009. évi CXXV. törvény alapján (KJSZ, 2010/2., 43-51. o.). URL: <https://szacikkadatbazis.hu/doc/1689318>

⁴⁵ Zákon č. 155/1998 Sb. Zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob. Platnost od 13.07.1998. URL: [https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1998-155#:~:text=\(1\)%20Tento%20z%C3%A1kon%20upravuje%20pou%C5%BE%C3%ADv%C3%A1n%C3%AD,ten%2C%20kter%C3%BD%20odpov%C3%ADd%C3%A1%20jejich%20pot%C5%99eb%C3%A1m](https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1998-155#:~:text=(1)%20Tento%20z%C3%A1kon%20upravuje%20pou%C5%BE%C3%ADv%C3%A1n%C3%AD,ten%2C%20kter%C3%BD%20odpov%C3%ADd%C3%A1%20jejich%20pot%C5%99eb%C3%A1m)

⁴⁶ Zákon č. 108/2006 Sb. Zákon o sociálních službách. Platnost od 31.03.2006. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>

⁴⁷ Zákon č. 561/2004 Sb. Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon). Platnost od 10.11.2004. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561>

⁴⁸ Vyhláška č. 27/2016 Sb. Vyhláška o vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků nadaných. Platnost od 28.01.2016. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2016-27>

⁴⁹ Zákon č. 111/1998 Sb. Zákon o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách). Platnost od 29.05.1998. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1998-111>

переклад у суді регулюється Законом про експертів і перекладачів⁵⁰, перелік яких можна знайти в Реєстрі експертів і перекладачів Міністерства юстиції Чеської Республіки.

Відповідно до Закону про системи зв'язку для глухих людей під системами зв'язку для такої категорії осіб розуміється чеська мова жестів і системи спілкування на основі чеської мови. Як зазначено, чеська жестова мова є природною і повноцінною комунікаційною системою, створеною специфічними зорово-моторними засобами, тобто рухами і положенням рук, мімікою, положенням голови і верхньої частини тулуба.

Цікавим є те, що зазначеним Законом деталізовано всі системи спілкування для глухих людей, засновані на чеській мові, які включають чеську жестову мову, орфографію, візуалізацію розмовної чеської мови, письмовий запис розмовної мови, алфавіт Лорма, дактилографію, шрифт Брайля з використанням тактильної форми, тактильне дзеркальне відображення, метод вібрації Tadoma, пальчиковий алфавіт.

В *Іспанії* Законом про визнання іспанських жестових мов та регулювання засобів підтримки усного спілкування для глухих, людей із вадами слуху та сліпоглухих⁵¹ (далі – Закон про визнання іспанських жестових мов) визнано кастильську жестову мову мовою глухих, людей із вадами слуху людей поряд з іншими іспанськими мовами жестів, які використовуються в 17 автономних співтовариствах. Варто зазначити, що згідно з Конституцією Іспанії (стаття 3)⁵² кастильська мова є офіційною іспанською мовою держави. Усі іспанці зобов'язані знати її та мають право нею користуватися. Інші іспанські мови також мають офіційний статус у відповідних автономних спільнотах відповідно до їх статутів. Багатство різних мовних модальностей Іспанії визнана культурною спадщиною і захищається Конституцією.

Згідно із Законом про визнання іспанських жестових мов мови жестів – це мови або лінгвістичні системи візуального, просторового, жестового та мануального характеру, формування яких включає історичні, культурні, лінгвістичні та соціальні чинники, і які традиційно використовуються як мови особами з вадами слуху в Іспанії (стаття 4). Зазначеним Законом визначено вичерпний перелік сфер його застосування. Так, відповідно до принципів державної політики щодо інвалідів положення Закону застосовуються у сферах: товарів і послуг, доступних населенню; транспорту; відносин із державними адміністраціями; політичної участі; соціальних медіа; телекомунікацій та інформаційного суспільства.

Законом про визнання іспанських жестових мов визначено, що органи управління освітою сприятимуть використанню іспанських жестових мов як мов навчання в освітніх центрах, визначених користувачами, і сприятимуть наданню

⁵⁰ Zákon č. 36/1967 Sb. Zákon o znalcích a tlumočnících. Platnost od 20.04.1967. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1967-36>

⁵¹ Ley 27/2007, de 23 de octubre, por la que se reconocen las lenguas de signos españolas y se regulan los medios de apoyo a la comunicación oral de las personas sordas, con discapacidad auditiva y sordociegas. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2007-18476>

⁵² Constitución Española. Entrada en vigor: 29/12/1978. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229>

послуг перекладача. Компетентні державні адміністрації сприятимуть наданню послуг перекладача іспанською мовою жестів та/або мовами жестів автономних співтовариств, якщо це можливо, за попереднім запитом, для користувачів, які потребують цього, в тих медичних центрах, де доглядають за глухими, людьми з вадами слуху та сліпоглухими людьми. Вони також вживатимуть необхідних заходів задля забезпечення доступності інформаційних і профілактичних кампаній щодо здоров'я. Компетентні державні адміністрації також зобов'язані сприяти наданню послуг перекладача іспанськими жестовими мовами, за попереднім запитом, для людей, які користуються ними, у визначених культурних, спортивних, рекреаційних і дозвіллевих закладах, таких як кінотеатри, театри та національні музеї, історико-мистецькі пам'ятки державної спадщини, а також під час екскурсій, в яких беруть участь глухі, люди з порушеннями слуху. У пунктах інформації та громадських послуг на станціях морського, наземного та повітряного транспорту, визначених компетентними адміністраціями, послуги перекладача також надаються іспанською мовою жестів та / або мовами жестів автономних спільнот. Адміністрації також повинні надавати мовою жестів інструкції щодо стандартів експлуатації та безпеки на транспорті. Органи правосуддя і пенітенціарні служби сприяють створенню відповідних умов, таких як підготовка й доступність послуг перекладачів іспанської мови жестів та/або мов жестів автономних спільнот, задля забезпечення ефективного застосування Цивільно-процесуального закону і Кримінально-процесуального закону для зазначеної категорії осіб. Органи державної влади, політичні партії забезпечують доступ до інформації в медіа відповідно до законодавства про вибори та профспілки. Генеральні кортеси, законодавчі збори автономних співтовариств, провінційні ради та органи місцевого самоврядування забезпечують переклад іспанською мовою жестів та/або мовами жестів автономних співтовариств на пленарних засіданнях публічного характеру і на будь-яких інших засіданнях, якщо в них беруть участь глухі люди, люди з вадами слуху. Органи державної влади вживають необхідних заходів із забезпечення доступності медіа, рекламних кампаній, аудіовізуальних засобів масової інформації. Законом також передбачено, що державні інтернет-сторінки і портали повинні бути адаптовані до стандартів, установлених у будь-який час компетентними органами, для забезпечення їх доступності людям із вадами слуху завдяки відповідним системам доступу до інформації мовою, що відповідає їх лінгвістичній території.

Важливо відзначити, що повинні бути повністю доступними повідомлення, що стосуються оголошення стану тривоги тощо.

Реалізація Закону про визнання іспанських жестових мов забезпечується інституційно. Так, відповідно до статті 15 із метою дослідження, просування, поширення та забезпечення належного використання жестової мови створено Центр лінгвістичної нормалізації іспанської жестової мови, підпорядкований Уряду.

У **Франції** Законом про рівні права та можливості, участь і громадянство людей з інвалідністю⁵³ внесено зміни до Кодексу про освіту, відповідно до яких французька жестова мова визнана окремою мовою. Будь-який студент повинен мати можливість отримувати навчання французькою мовою жестів. Рада вищої освіти забезпечує викладання французькою жестовою мовою і здійснює контроль за дотриманням прав осіб з обмеженими можливостями в освітньому процесі. Французьку жестову мову можна вибрати при складанні факультативних контрольних робіт, іспитів та на олімпіадах тощо. Також забезпечується право на доступ до перекладу французькою жестовою мовою при отриманні інформації в державних органах влади. Прийняття цих поправок стало поштовхом до впровадження численних змін у сфері освіти⁵⁴.

Британська жестова мова (далі – BSL), якою користуються майже 150000 людей, визнана офіційною мовою **Великої Британії** 28 червня 2022 року⁵⁵. До цього часу згідно з офіційною заявою Уряду британська жестова мова визнавалася лише як самостійна мова⁵⁶. Відповідно до Закону про жестову мову⁵⁷, прийнятого у 2022 році, BSL юридично визнається як мова Англії, Шотландії та Уельсу (але не Північної Ірландії).

Метою зазначеного Закону є сприяння більшому визнанню, захисту та розвитку BSL, а також рівності й доступності для користувачів BSL шляхом:

визнання BSL офіційною мовою Англії, Шотландії та Уельсу

забезпечення доступності всіх державних послуг та інформації для людей з вадами слуху, які використовують BSL

встановлення вимог до державних органів щодо звітування про виконання вимог Закону про жестову мову

надання рекомендацій державним органам щодо забезпечення потреб осіб, які використовують BSL як свою основну або бажану мову

створення консультативної ради BSL

збільшення кількості зареєстрованих сурдоперекладачів

⁵³ LOI n° 2005-102 du 11 février 2005 pour l'égalité des droits et des chances, la participation et la citoyenneté des personnes handicapées. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/article_jo/JORFARTI000002062948#:~:text=%2D%20La%20langue%20des%20signes%20fran%C3%A7aise,des%20conditions%20de%20son%20C3%A9valuation

⁵⁴ Reconnaissance dans la Constitution de la République française de la langue des signes. Question écrite n°10084 - 15e législature. URL: <https://www.senat.fr/questions/base/2019/qSEQ190410084.html>

⁵⁵ British Sign Language Act: Improving how government communicates with the Deaf community. URL: <https://accessibility.blog.gov.uk/2023/01/25/british-sign-language-act-improving-how-government-communicates-with-the-deaf-community/>

⁵⁶ Official recognition of British Sign Language 1987-2003 – suggested reading By H Dominic W Stiles, on 13 November 2013. URL: <https://blogs.ucl.ac.uk/library-rmid/2013/11/13/official-recognition-of-british-sign-language-1987-2003/#:~:text=On%2018%20March%202003%20the,initiatives%20to%20support%20this%20statement>

⁵⁷ British Sign Language Act 2022. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2022/34>

Уряду звітує про рівень використання BSL відповідними департаментами міністерств у спілкуванні з громадськістю, зокрема щодо інформації, яка має бути передана широкій громадськості. Для підготовки урядового звіту відділом Уряду з питань інвалідності щороку збирається відповідна інформація, а результати узагальнюються і оприлюднюються кожні 3 роки⁵⁸.

Консультативна рада BSL⁵⁹ представляє спільноту глухих в Уряді і сприяє усуненню перешкод, з якими стикаються користувачі BSL у повсякденному житті. Члени Консультативної ради BSL призначаються Державним секретарем з питань праці та пенсійного забезпечення строком на три роки за результатами конкурсу.

У *США* відсутнє спеціальне федеральне законодавство щодо використання американської жестової мови (ASL)⁶⁰. Федеральний уряд юридично не визнав жестову мову офіційною. Однак, низка федеральних законів захищає права людей з обмеженими можливостями, зокрема і з вадами слуху, забезпечуючи рівний доступ і рівні можливості в житті. Забезпечення реалізації прав щодо доступу осіб з обмеженими можливостями до інформації є обов'язком всіх державних інституцій.

Відповідно до положень Закону про американців з обмеженими можливостями⁶¹ (далі – ADA) забороняється дискримінація людей з обмеженими можливостями, зокрема й людей з вадами слуху, у сфері працевлаштування, транспорту, зв'язку і доступу до державних і місцевих урядових програм та послуг (наприклад, освіти, медицини) тощо.

Забезпечення дотримання положень ADA по відношенню до людей з вадами слуху, окрім Міністерства праці США, у межах своєї компетенції здійснюють федеральні агентства⁶², а саме :



⁵⁸ The British Sign Language (BSL) report 2022. Published 31 July 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/the-british-sign-language-bsl-report-2022/the-british-sign-language-bsl-report-2022>

⁵⁹ BSL Advisory Board. URL: <https://ruid.org.uk/get-involved/campaign-with-us/bsl-advisory-board/>

⁶⁰ Understanding ASL: The basics of American Sign Language. URL: <https://language.network/blog/asl-american-sign-language#:~:text=Interestingly%2C%20American%20Sign%20Language%20itself,accessibility%20and%20opportunities%20in%20life>

⁶¹ Americans with Disabilities Act of 1990 (Original Text). URL: <https://www.eeoc.gov/americans-disabilities-act-1990-original-text#:~:text=Subject%20to%20the%20provisions%20of,SEC>

⁶² Americans with Disabilities Act. URL: <https://www.dol.gov/general/topic/disability/ada>

Зокрема, до компетенції Міністерства охорони здоров'я та соціальних служб США (HHS) віднесено виконання ADA щодо доступу до програм, послуг і заходів, які отримують федеральну фінансову допомогу HHS. Це передбачає забезпечення людей з вадами слуху послугами сурдоперекладачів та іншими допоміжними засобами в медичних закладах. Федеральна комісія зі зв'язку (FCC) здійснює контроль за дотриманням правил, що стосуються надання телекомунікаційних послуг, зокрема доступу до телефонії та телебачення для людей з вадами слуху.

Федеральний Закон про освіту осіб з обмеженими можливостями⁶³ гарантує неповнолітнім особам з обмеженими можливостями отримання безкоштовної державної освіти (FAPE), яка відповідає їхнім потребам. Федеральний Закон про реабілітацію⁶⁴ забороняє дискримінацію осіб з обмеженими можливостями щодо участі в будь-якій програмі, яка фінансується Урядом (стосується державних шкіл), що забезпечує рівний доступ до навчання і для учнів з вадами слуху.

Статус американської жестової мови є різним у штатах США⁶⁵. Зокрема, законодавчий орган штату Алабама визнає американську жестову мову офіційною та рідною мовою глухих людей на території Алабами. Американську жестову мову викладають у кількох коледжах і надають академічні кредити, однак її викладання у старших класах школи здійснюється на обмеженій основі.

У штаті Каліфорнія, починаючи з 1 липня 1988 року, відповідно до Кодексу про освіту (§ 51225.3)⁶⁶ курс американської жестової мови вважається курсом світової мови. У 2015 році Каліфорнія стала першим штатом США, де на законодавчому рівні запроваджені заходи з розвитку жестової мови.

Відповідно до Генерального статуту Північної Кароліни (§ 115C-81.3 статті 8 Розділу 115C «Початкова та середня освіта»)⁶⁷ управління освіти штату повинно заохочувати школи, що пропонують проведення уроків американською жестовою мовою.

Висновки.

Мова жестів забезпечує візуальний спосіб спілкування, що дозволяє особам із втратою слуху бути повноцінним учасником суспільства. На відміну від розмовної мови, мова жестів використовує жести, міміку та мову тіла, уможлиблюючи більш всеосяжну й тонку форму спілкування. Жестова мова – це не тільки засіб спілкування для спільноти глухих, це також засіб для їх

⁶³ Individuals with Disabilities Education Act (IDEA). URL: <https://www.ed.gov/laws-and-policy/individuals-disabilities/idea#:~:text=The%20Individuals%20with%20Disabilities%20Education,for%20infants%20and%20toddlers%20and>

⁶⁴ Rehabilitation Act of 1973 (Rehab Act). URL: [https://askarn.org/page/the-rehabilitation-act-of-1973-rehab-act#:~:text=The%20Rehabilitation%20Act%20of%201973%2C%20as%20Amended%20\(Rehab%20Act\),employment%20practices%20of%20federal%20contractors](https://askarn.org/page/the-rehabilitation-act-of-1973-rehab-act#:~:text=The%20Rehabilitation%20Act%20of%201973%2C%20as%20Amended%20(Rehab%20Act),employment%20practices%20of%20federal%20contractors)

⁶⁵ State Laws/Regulations Referencing the Legitimacy of American Sign Language LIST CURRENT AS OF 2/15/2016. URL: https://www.nad.org/wp-content/uploads/2023/12/2023-States_Recognizing_ASL.pdf

⁶⁶ California Code, Education Code - EDC § 51225.3. URL: <https://codes.findlaw.com/ca/education-code/edc-sect-51225-3/>

⁶⁷ 2011 North Carolina General Statutes Chapter 115C Elementary and Secondary Education. Article 8 - General Education. 115C-81.3. Instruction in American Sign Language. URL: <https://law.justia.com/codes/north-carolina/2011/chapter115c/article8/section115c-813>

ідентичності, який створює певну інклюзивну платформу для зазначеної категорії осіб. Жестова мова надає можливість людям із втратою слуху спілкуватися самостійно і незалежно, що усуває певні бар'єри та зменшує залежність від інших методів спілкування, таких як читання з губ або письмові нотатки. Володіння жестовою мовою дає людям свободу висловлювати свої думки, емоції та потреби прямо, сприяючи відчуттю розширення можливостей і впевненості в собі. Визначаючи мову жестів, суспільство створює більш інклюзивне суспільство, в якому потреби й досвід кожного однаково цінуються і розуміються.

В Україні проживає приблизно 2 млн. осіб, які мають вади слуху різного ступеня. Унаслідок повномасштабного вторгнення чисельність таких осіб може значно збільшитися, тому актуальним постає питання удосконалення національного законодавства у згаданій сфері з урахуванням закордонного досвіду.

В Європейському Союзі питання доступності в реалізації основних прав для людей, які мають інвалідність у зв'язку з вадами слуху, є актуальним. Європейська Комісія підтримує поширення жестових мов у державах-членах ЄС, керуючись, зокрема, Хартією Європейського Союзу про основоположні права, Європейською хартією регіональних мов або мов меншин, Резолюцією Європейського Парламенту про захист і розвиток жестових мов в Європі, Резолюцією Європейського Парламенту про жестові мови та професійних сурдоперекладачів 2016 року, Брюсельською декларацією про жестові мови в Європейському Союзі. У зазначених актах надано офіційний статус національним жестовим мовам глухих, їх визнано частиною культурного багатства Європи. Також зазначено, що кожна жестова мова Європи має власну культурну ідентичність. Попри це наголошується, що мовна політика держав-членів ЄС є їх виключною компетенцією.

Аналіз законодавства окремих держав свідчить про наявність законодавчого визначення статусу жестових мов навіть на рівні конституцій (Австрія, Португалія, Словенія, Фінляндія) і відповідного регулювання на рівні законів (Іспанія, Латвія, Польща, Угорщина, Фінляндія, Чехія, Велика Британія, США).

В окремих державах-членах ЄС правовий статус національних жестових мов визначено на рівні спеціального закону (Польща, Угорщина, Чехія, Іспанія, Велика Британія), у деяких регулювання носить міжгалузевий характер і міститься у спеціальних законах щодо освіти, соціального захисту осіб з інвалідністю, кримінального процесу, цивільного процесу тощо (Латвія, Франція, США).

Цікавим є досвід законодавчого регулювання цієї сфери в Іспанії, де Законом про визнання іспанських жестових мов та регулювання засобів підтримки усного спілкування для глухих, людей із вадами слуху та сліпоглухих, на нашу думку, максимально гарантована реалізація прав зазначеної категорії осіб. Попри те, що на конституційному рівні офіційною мовою в державі визнано кастильську мову, зазначеним Законом визнано також жестові мови людей із вадами слуху, які використовуються в 17 автономних співтовариствах.

У певних державах компетентні органи здійснюють контрольні функції за дотриманням прав осіб з обмеженими можливостями у контексті використання жестової мови (Іспанія, Франція, Велика Британія). У таких державах, як Чехія, Латвія, США, використання і поширення у певних сферах життя жестової мови заохочується на державному рівні.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції викладені у документі не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання як на джерело.*